

باسمه تعالی

عنوان:

بررسی نگرش دینی روستاییان نسبت به مدیریت رفتار با آب،
مورد مطالعه: استان فارس

نویسنده گان:

معصومه فروزانی
دکتر منصور شاهولی

چکیده

بررسی منابع نشان می‌دهد که عواملی نظیر افزایش جمعیت، تغییرات اقلیمی، نبود بارش کافی و پراکنش نامناسب آن و وارد ساختن پسابهای آلوده صنعتی (فاضلابها) به دریاچه‌ها و رودخانه‌ها از جمله دلایل بحران کمبود آب در کشور می‌باشند به طوری که پیش‌بینی می‌شود همواره با کاهش مداوم منابع تجدیدشونده آب روبرو خواهیم بود. ولی بررسی بیشتر موضوع در سطح جهانی نشان می‌دهد که نگرش نامناسب افراد نسبت به آب و مدیریت ناصحیح منابع آب از جمله دلایل اصلی این کمبود است، و تنها درصد محدودی از این بحران، قابل تعمیم به تغییرات اقلیمی است. با این حال، راهکارهایی که تاکنون در کشور برای مقابله با بحران کمبود آب به اجرا درآمده‌اند، همواره به راهکارهای فنی محدود بوده‌اند و به نگرش افراد نسبت به آب که به عنوان گزینه‌ای مکمل برای کاستن از بحران کمبود آب محسوب می‌شود، به اندازه راهکارهای فنی توجه نشده است. بر همین اساس دیدگاهی مبتنی بر توجه به راهکارهای نشات گرفته از ارزشها و تعالیم دینی در این مقاله مطرح شده است که حاصل آن پژوهشی با هدف بررسی و مطالعه نگرش دینی روستائیان نسبت به رفتار با آب و مصرف آن در دو منطقه کم‌آب و پرآب بوده است. به همین منظور مطالعه‌ای در استان فارس به روش پیمایشی و با استفاده از پرسشنامه صورت گرفت. پس از تعیین روایی ابزار پژوهش، پایایی آن نیز بوسیله آزمون کرونیباخ آلفا تعیین گردید. نتایج حاکی از آن است که در هر دو منطقه کم‌آب و پرآب، احساس دینی روستائیان نسبت به آب تقریباً قوی است و شناخت و رفتار آنها نسبت به آب تقریباً متناسب با تعالیم و ارزشهای دینی است. تحلیل بیشتر نگرش روستائیان شرکت‌کننده در مطالعه نشان داد که در نگرش شناختی روستائیان نسبت به آب تفاوتی وجود ندارد، ولی از لحاظ نگرش احساسی، احساس زنان خانه‌دار روستایی نسبت به آب قویتر از احساس مردان روستایی است. با این وجود تمایل به رفتار مطابق با ارزشها و تعالیم دینی در میان مردان روستایی بیشتر از زنان روستایی است. همچنین روستائیان بی‌سواد و روستائیان مسن نسبت به روستائیان باسواد و جوانتر از احساس قویتری نسبت به آب برخوردارند.

واژه‌های کلیدی: آب شرب، آب کشاورزی، مدیریت آب، نگرش دینی، ارزشها و تعالیم دینی

مقدمه

بررسیها نشان می‌دهند که استفاده غیر اصولی از آبهای موجود، پدیده‌ای تقریباً رایج در سراسر جهان می‌باشد و بر همین اساس انتظار می‌رود در آینده‌ای نزدیک عمده‌ترین مشکل جهان، بحران کمبود آب باشد؛ کما اینکه امروزه شاهد پیامدهای این بحران می‌باشیم. در همین باره مدیر کل یونسکو اعلام داشته است که: «از تمام بحرانهای اجتماعی و طبیعی که ما انسانها با آن روبرو هستیم، بحران کمبود آب مهمترین آنها است. زیرا با وجود این که منابع آب در این زیست‌کره در حال کاستن است، تقاضا برای آن به شدت و با آهنگی ناپایدار در حال رشد است. به طوری که تا ۲۰ سال آینده میانگین عرضه آب در جهان برای هر فرد تا یک سوم میزان فعلی آن کاهش می‌یابد» (علوی نائینی، ۱۳۸۱). در کشور ایران نیز با احتساب نسبت حجم آب مورد استفاده و نرخ پایین بهره‌وری آن و روند افزایشی جمعیت، پیش‌بینی شده است که همواره با کمبود مستمر آن روبرو خواهیم بود (کشاورز و صادق زاده، ۱۳۷۹). بر طبق آمارهای موجود، میانگین ریزشهای جوی در ایران سالانه حدود ۲۵۰ میلی‌متر است یعنی تقریباً یک سوم حد متوسط بارندگی کره زمین است. علاوه بر آن، آلودگی آبها، افزایش کاربران زمینهای آبی و سطح اراضی فاریاب، محدود و نامنظم بودن بارش نزولات جوی، گسترش شهرنشینی و صنعتی شدن، بالا رفتن سطح زندگی، که همگی رابطه تنگاتنگی با مصرف آب دارند، و نهایتاً استفاده ناصحیح از آب، تقاضا برای مصرف آن را به منظور شرب، کشاورزی و صنعت افزایش داده است (همان).

در یک نگاه کلی مدیریت منابع آب کشور شامل کلیه فعالیتهایی می‌شود که به منظور تهیه، توزیع، مصرف، تنظیم، تصفیه و تعیین وضعیت آب انجام می‌شوند. به عبارت دیگر، راهکارهایی که تاکنون برای مقابله با بحران کمبود آب به اجرا درآمده‌اند، شامل سه دسته فعالیت تخصیص و توزیع آب موجود میان مصرف‌کننده‌های مختلف، مصرف آب موجود با راندمان بیشتر و تغییر الگوی کمی و کیفی تولیدات آبی می‌گردد (محسنی ساروی، ۱۳۷۴). بنابراین ضمن تاکید بر اهمیت مبحث مدیریت منابع آب در کشور، شایان ذکر است که ساده‌انگاری و نظرات بسیار ساده شده در مدیریت آب می‌تواند گمراه‌کننده باشند. برای مثال، اینکه دریافت بهای کامل آب تامین شده، به عنوان یک راهکار فنی تخصیص و توزیع آب چاره تمامی مسایل مربوط به بحران کمبود آب است یا تلقی آب به عنوان یک کالای اقتصادی، اعتبار محدودی دارند. از این رو لازم است تا در جامعه تفاهم وسیع‌تری پیرامون پیامدهای مصرف بی‌حساب آن به وجود آید. با این وجود به رغم مسلم بودن بحران کمبود آب در جهان و در کشور، بررسی ادبیات موضوع در داخل کشور نشان می‌دهد که مدیریت اعمال شده برای رفع این بحران اغلب به راهکارهای فنی بحران آب محدود می‌شوند و پر واضح است که این مدیریت برای مقابله با بحران کمبود آب به تنهایی کفایت نخواهد کرد.

در عین حال می‌دانیم که استفاده ناصحیح و نگهداری نامناسب از این نعمت خدادادی (آب)، موجب از دسترس خارج شدن مقادیر زیادی از آن می‌شود؛ و این در حالی است که در تعالیم ادیان لزوم توجه به این امر مورد تاکید است. در همین راستا در سطح بین‌المللی نیز گرایش‌های زیادی برای کمک گرفتن دین در از حفاظت منابع طبیعی به وجود آمده است. در این زمینه می‌توان به نشست بیش از یک هزار دانشمند در مرکز مطالعات ادیان جهان در دانشگاه هاروارد آمریکا اشاره کرد که به پژوهش درباره ارتباط دین و زیست‌بوم پرداخته‌اند و دریافته‌اند که:

«ادیان باید از نیروی خود برای پایان دادن به بهره‌برداری لجام گسیخته انسان از منابع طبیعی و ایجاد روحیه مسوولیت‌پذیری مشترک برای حفظ محیط زیست استفاده کنند. بدین منظور باید رهبران ادیان با دانشمندان، اقتصاددانان، کارشناسان آموزش و سیاست‌گذاران همکاری کنند» (شاهولی و کاظمی، ۱۳۷۸، ص. ۶۷).

لذا، در این عصر برای رهایی از بروز بحرانهایی نظیر کمبود آب، رویکرد کمک از دین مطرح شده است. زیرا متوسل شدن به راهکارهای صرفاً فنی ناشی از عدم درک عمیق و همه‌جانبه انسانها در برنامه‌های زیست‌محیطی است

و اگر هم به انسان توجه شده است، تنها به عنوان یک تولیدکننده و در راستای همان مسائل فنی بوده است (شاهولی و نوری پور، ۱۳۸۱). این در حالی است که میزان تأثیری که ایمان به خدا و پایبندی به اصول دینی در هدایت افراد به راه صلاح و رفتار متعادل با محیط زیست بر جای می‌گذارد به مراتب بیشتر از میزان تأثیر قوانین و مقررات در ریشه‌کن ساختن عوامل مخرب زیست‌محیطی است. در واقع انتظاری که از دین در این رابطه وجود دارد به حدی است که از مقررات و توجیهات فنی ساخته نیست. زیرا اعتقادات نزد مردم از قوانین حکومتی نیرومندترند و پایبندی افراد به اعتقادات بیشتر از پایبندی آنها به قوانین است که نشأت گرفته از توجه دین به خود انسان، ارزشها و عقاید او و همچنین ایجاد مسوولیت در او نسبت به اعتقادات و ارزشها است (شاهولی و کاوری‌زاده، ۱۳۷۸). حیدری (۱۳۷۸)^۱ به نقل از کتاب «مراقبت از زمین»^۲ آورده است: «مردم در بسیاری از جوامع باید طرز نگرش خویش را نسبت به طبیعت دگرگون کنند زیرا که طبیعت بیش از این نمی‌تواند نیازهای آنها را تامین و اثرات آنان را تاب آورد». همچنین در گزارش اجلاس جهانی آب که در سال ۲۰۰۳ در کیوتو ژاپن برگزار شد آمده است که: «مسائل مرتبط با بینش و نگرش و رفتار سه منشأ بحران آب هستند و صرفاً ۲۰ درصد بحران کمبود آب، مربوط به تغییرات آب و هوایی است» (Anonymous, 2003). بر همین مبنا توجه به ارزشها و تعالیم دینی، و درک عمیق و همه جانبه مخاطبان از طریق بررسی نگرش و بینش آنها از جمله ضروریات رفع بحران کمبود آب است.

نگرش به مجموعه‌ای از باورها اشاره دارد که به یک موضوع یا موضع خاص وابسته است (کریمی، ۱۳۷۹). رحمان و همکاران (Rahman et al., 1999)، بیان می‌کنند که نگرش پیش‌شرطی برای عمل است و در واقع بیانی از آمادگی است که بر فرد تأثیر می‌گذارد و موجب می‌شود تا فرد رفتار معین و معلومی را انجام دهد. بنا بر نظر بسیاری از روانشناسان نگرش دارای سه جزء شناختی، احساسی و رفتاری است. منظور از جزء شناختی نگرش، باورها و اطلاعاتی است که فرد درباره موضوع دارد؛ البته مهمترین این شناختها آنهايي هستند که با نوعی ارزیابی همراه باشند. جزء احساسی نگرش شامل احساساتی است که موضوع نگرش در شخص بر می‌انگیزد. یعنی، موضوع ممکن است خوشایند یا ناخوشایند باشد. همین جنبه است که نقش انگیزشی بر رفتار دارد و اهمیت بعد احساسی را در نگرش مورد تأکید قرار می‌دهد؛ در واقع این جزء هیجانی است که به اندیشه نیرو می‌دهد. سومین جزء نگرش یعنی نگرش رفتاری یا جزء آمادگی برای عمل است که موجب می‌شود شخص در برخورد با موضوع، رفتاری از خود نشان دهد (کریمی، ۱۳۷۹؛ و مشفق، ۱۳۸۱). این سه جزء نگرش تأثیر متقابل دارند، اما برای برخی موضوعات عامل نگرش شناختی مهمتر است، برای برخی عامل عاطفی و برای برخی دیگر عامل رفتاری. با این وجود بسیاری از نگرشهای انسانها ناشی از ارزشهای دینی مورد قبول آنهاست تا بررسی و آزمایش دقیق موضوعهای مورد نظر.

در همین راستا، پژوهشی با هدف مطالعه نگرش دینی روستائیان نسبت به مدیریت رفتار با آب، صورت گرفت تا به نحوه نگرش دینی مردم (شناخت، احساس و رفتار) نسبت به آب پی برد و متعاقباً نگرش آنان را بین دو منطقه پرآب و کم‌آب مورد مقایسه قرار داد.

روش پژوهش

این پژوهش مبتنی بر پژوهش پیمایشی است که با هدف کلی بررسی نگرش دینی موجود روستائیان نسبت به آب در دو منطقه کم‌آب و پرآب در استان فارس انجام گرفت. برای این منظور پس از بررسی آمارهای موجود در رابطه با

^۱. اقتباس از مقاله «گفتمان پایداری محیط زیست بین پراگماتیسم و دین (اسلام)»، تالیف منصور شاهولی و باسم کاوری‌زاده، تهران: مجموعه مقالات اولین همایش اسلام و محیط زیست، ۱۳۷۸، ص. ۱۱۶.

^۲. For the earth caring

وضعیت منابع آبی در استان فارس، دو بخش سروستان و کامفیروز به ترتیب به عنوان مناطق کم‌آب و پرآب در استان انتخاب شدند. هر یک از دو بخش مذکور در زمان انجام تحقیق دارای سه دهستان بوده‌اند.

جامعه آماری مورد مطالعه در این پژوهش روستاییان بخش سروستان و بخش کامفیروز بوده‌اند. که بر اساس روش نمونه‌گیری خوشه‌ای^۳ تعداد ۲۷۰ نفر از روستاییان دو بخش مربوطه انتخاب شدند. لازم به ذکر است که تعداد روستاهای انتخابی از هر دهستان و همچنین تعداد روستاییان انتخاب شده از هر بخش و از هر روستا نیز بر مبنای شیوه سهمیه‌ای (proportional) بوده است. بدین منظور از دهستانهای بخش سروستان تعداد ۹ روستا با مجموع ۱۲۰ نفر از روستاییان به عنوان جمعیت نمونه از این بخش و از دهستانهای بخش کامفیروز نیز، تعداد ۱۱ روستا و ۱۵۰ نفر از اهالی روستاهای مذکور به عنوان جمعیت نمونه از این بخش شرکت نمودند. جمع‌آوری اطلاعات به کمک پرسشنامه صورت گرفت که پس از تایید روایی و پایایی آن در میان افراد جامعه مورد نظر توزیع شد. در واقع روایی صوری^۴ پرسشنامه با بررسی توسط صاحب‌نظران و اساتید تایید گردید. برای تعیین پایایی نیز از یک مطالعه راهنما^۵ استفاده شد و پرسشنامه به شکل مقدماتی مورد آزمون قرار گرفت. ضریب پایایی پرسشنامه با استفاده از ضریب آلفا کرونباخ استاندارد شده، ۰/۹۳ بدست آمد. بنابراین ضمن تایید پایایی آن، اصلاحات لازم نیز در عبارات و سوالات پرسشنامه انجام گرفت.

برای سنجش نگرش دینی روستاییان نسبت به رفتار بهینه با آب از شاخصهای ارزشهای دینی و تعالیم مذهبی استفاده گردید. منظور از ارزشهای دینی در این پژوهش، اصولی است که در نتیجه اعتقاد به خداوند در فرد شکل می‌گیرد و با طبیعت اخلاقی وی متناسب است و با استناد به آیات قرآن استخراج شدند؛ منظور از تعالیم مذهبی نیز تعالیمی است که برگرفته از احادیث و روایات درباره مصرف آب می‌باشند، زیرا دین اسلام به نیایش و ستایش خدا محدود نبوده بلکه برای کلیه شئون فردی و اجتماعی انسانها دستورهای جامع و مقررات مخصوص وضع کرده است. لذا، بواسطه پیوندی که دین میان زندگی اجتماعی انسان و پرستش خدا ایجاد می‌کند، در همه اعمال فردی و اجتماعی، انسان را در مقابل خدای متعال مسؤول می‌داند (طباطبایی، ۱۳۶۰).

پس از بررسی و تحلیل اسناد و منابع مرتبط با ارزشهای دینی و تعالیم مذهبی موجود در دین اسلام نسبت به آب، تعداد ۲۱ شاخص برای سنجش نگرش دینی در مصرف آب شرب و کشاورزی بدست آمد که به سه دسته شناختی، احساسی و رفتاری تقسیم شدند. لازم به ذکر است که شاخصهای مذکور برای سنجش نگرش در قالب طیف لیکرت (بسیار موافق= ۵، موافق= ۴، نظری ندارم= ۳، مخالف= ۲ و بسیار مخالف= ۱ امتیاز) بکار گرفته شدند. لذا دامنه امتیازی که پاسخگویان می‌توانستند کسب کنند، عبارت بود از: برای نگرش شناختی بین ۷ و ۳۵ امتیاز، برای نگرش احساسی بین ۸ و ۴۰ امتیاز، و برای نگرش رفتاری نیز بین ۶ و ۳۰ بوده است. به عنوان مثال برای نگرش رفتاری بدین معنا است که هر چه امتیاز پاسخگویان به ۳۰ نزدیکتر باشد، تمایل رفتاری بیشتری نسبت به مدیریت بهینه بر اساس شاخصهای دینی نسبت به آب دارند و هر چه امتیاز آنها کمتر و به ۷ نزدیکتر باشد، تمایل کمتری به رفتار مطابق با گزینه‌های شاخص دینی داشته‌اند.

برای تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده، از نرم‌افزار SPSS و از دو دسته آمار توصیفی و استنباطی برای تعیین روابط بین متغیرها استفاده شد. لیکن با توجه به اینکه داده‌ها در قالب طیف لیکرت مطرح شده‌اند، بنا به نظر برخی صاحب‌نظران، به دلیل اینکه چنین داده‌هایی دارای سطح سنجش رتبه‌ای بوده، مناسب برای بکارگیری آزمونهای

۳. Cluster Sampling

۴. Face Validity

۵. Pilot

پارامتری نمی‌باشند؛ از این رو برای تحلیل استنباطی آنها از آزمونهای غیرپارامتری من ویتنی و کروس کالوالیس استفاده شد.

یافته‌ها

۱- توصیف پاسخهای سه جزء نگرش دینی روستاییان نسبت به آب

نتایج بررسی پاسخهای کل جمعیت مورد مطالعه به شاخص‌های نگرش شناختی، احساسی و رفتاری نسبت به آب، و به تفکیک دو بخش سروستان و کامفیروز در جدول ۱ آمده است. یافته‌ها نشان می‌دهند که برای نگرش شناختی، میانگین امتیاز نهایی کسب شده توسط کل جمعیت مورد مطالعه، بخش سروستان و بخش کامفیروز به ترتیب ۲۶/۳۴، ۲۶/۱۰ و ۲۶/۵۲ است. میانگین امتیاز نهایی نگرش شناختی کل جمعیت (۳/۷۶) نشان‌دهنده شناخت دینی متوسط رو به بالای روستاییان دو منطقه نسبت به آب است.

برای نگرش احساسی، امتیاز نهایی کسب شده توسط کل جمعیت مورد مطالعه، ۳۵/۲۸ می‌باشد، که حاکی از احساس تقریباً قوی دینی روستاییان دو منطقه نسبت به آب است. در همین رابطه امتیاز نهایی کسب شده توسط جمعیت مورد مطالعه در بخش سروستان ۳۵/۱۳ می‌باشد که کمی پایینتر از امتیاز نهایی کسب شده توسط جمعیت مورد مطالعه در بخش کامفیروز ۳۵/۳۹ است.

برای جزء نگرش رفتاری نیز امتیاز نهایی کسب شده توسط کل جمعیت مورد مطالعه، جمعیت مورد مطالعه در بخش سروستان و بخش کامفیروز به ترتیب ۲۳/۲۳، ۲۳/۲۷ و ۲۳/۲۰ می‌باشد، که نشان‌دهنده تمایل به رفتار در حد متوسط و رفتار تقریباً متناسب با تعالیم و ارزشهای دینی نسبت به آب در میان روستاییان دو منطقه است.

جدول ۱- میانگین رتبه‌ای و امتیاز نهایی پاسخ روستاییان به سه جزء شاخصهای نگرش دینی

منطقه			اجزاء نگرش	
بخش کامفیروز	بخش سروستان	کل		
۳/۷۹	۳/۷۳	۳/۷۶	میانگین کل	شناختی
۲۶/۵۲	۲۶/۱	۲۶/۳۴	امتیاز نهایی	
۴/۴۲	۴/۳۹	۴/۴۱	میانگین کل	احساسی
۳۵/۳۹	۳۵/۱۳	۳۵/۲۸	امتیاز نهایی	
۳/۸۷	۳/۸۸	۳/۸۷	میانگین کل	رفتاری
۲۳/۲	۲۳/۲۷	۲۳/۲۳	امتیاز نهایی	

۲- مقایسه میانگین اجزای نگرش دینی روستاییان نسبت به آب از لحاظ ویژگیهای فردی

با بررسی مقایسه میانگین اجزاء نگرش دینی روستاییان، تفاوت معنی‌داری در نگرشهای شناختی، احساسی و رفتاری روستاییان در دو بخش کم آب و پر آب مشاهده نشد. همچنین بررسی نتایج حاصل از مقایسه میانگین اجزاء نگرشهای دینی گروه پاسخگویان کشاورز و غیرکشاورز، تفاوت معنی‌داری را بین این دو گروه نشان نداد (جدول ۲). مقایسه میانگین اجزاء نگرش دینی بین زنان و مردان روستایی نسبت به آب، برای دو جزء احساسی و رفتاری، تفاوت معنی‌داری را به ترتیب در حد $P=0/001$ و $P=0/05$ نشان می‌دهد (جدول ۲). به عبارت دیگر، نگرش احساسی در بین زنان نسبت به آب از مردان بیشتر است، ولی نگرش رفتاری در بین مردان بیش از نگرش مشابه در بین زنان است.

یعنی تمایل به رفتار مطابق با شاخص‌های نگرش رفتاری در این پژوهش در میان مردان روستایی بیشتر از زنان روستایی است.

جدول ۲- مقایسه میانگین سه جزء نگرش دینی روستاییان نسبت به آب از لحاظ ویژگی‌های فردی

ویژگی‌های فردی	شناختی	احساسی	رفتاری
نوع اقلیم محل سکونت	بخش کامفیروز (پرباب)	۱۳۷/۸۸	۱۴۱/۵۲
	بخش سروستان (کم آب)	۱۳۳/۶۰	۱۳۰/۶۸
	Z-value	-۰/۴۴۹	-۱/۱۹۵
	سطح معنی‌داری (P) ^۱	۰/۵۲۲	۰/۲۳۲
گروه	کشاورز	۱۳۴/۳۵	۱۳۷/۳۴
	غیر کشاورز	۱۳۹/۶۳	۱۲۸/۹۲
	Z-value	-۰/۴۶۱	-۰/۷۳۴
	سطح معنی‌داری (P) ^۱	۰/۶۹۷	۰/۴۶۳
جنسیت	زنان	۱۵۶/۹۲	۱۲۳/۸۹
	مردان	۱۱۷/۸۴	۱۴۵/۰۷
	Z-value	-۴/۱۰۸	-۲/۲۲۵
	سطح معنی‌داری (P) ^۱	۰/۱۳۱	۰/۰۲۶*
سواد	روستاییان باسواد	۱۲۵/۴۷	۱۳۷/۹۳
	روستاییان بی‌سواد	۱۶۴/۱۶	۱۲۸/۵۴
	Z-value	-۳/۵۸۱	-۰/۸۶۹
	سطح معنی‌داری (P) ^۱	۰/۱۲۲	۰/۳۸۵
سطح تحصیلات	ابتدایی	۱۰۳/۵۳	۱۰۴/۳۱
	راهنمایی	۱۰۸/۰۲	۹۸/۷۷
	دیپلم	۸۹	۹۴/۹۱
	بعد از دیپلم	۸۴/۰۲	۱۰۴/۸۳
	χ^2 -value	۳/۹۴۰	۰/۸۵۵
	سطح معنی‌داری (P) ^۱	۰/۲۶۸	۰/۸۳۶
گروه سنی	۱۳-۲۵	۱۱۲/۳۱	۱۳۳/۳۲
	۲۶-۵۰	۱۴۴/۸۶	۱۳۸/۲۰
	۵۱-۸۴	۱۵۵/۳۱	۱۳۲/۸۹
	χ^2 -value	۱۳/۴۶۹	۰/۲۸۲
	سطح معنی‌داری (P) ^۱	۰/۹۴۴	۰/۸۶۸

1. Two tailed sig.

مقایسه میانگین اجزای نگرش دینی روستاییان باسواد با روستاییان بی‌سواد حاکی از آن است که نگرش احساسی روستاییان سواددار و روستاییان بی‌سواد در حد $P = ۰/۰۰۱$ تفاوت معنی‌داری دارند. ولی نگرش شناختی و رفتاری آنها تفاوت معنی‌داری را نشان نمی‌دهند (جدول ۲). بدین معنا که نگرش احساسی روستاییان محروم از سواد نسبت به آب از نگرش احساسی روستاییان باسواد بیشتر است. با این وجود مقایسه میانگین اجزاء نگرش دینی روستاییان با سطوح تحصیلات مختلف نیز تفاوت معنی‌داری را در سه جزء نگرش شناختی، احساسی و رفتاری آنها نشان نداد (جدول ۲). همچنین تفاوت معنی‌داری در سطح $P = ۰/۰۰۱$ در جزء احساسی نگرش دینی روستاییان با گروه سنی مشاهده شد و نگرش شناختی و رفتاری آنها تفاوت معنی‌داری را نشان نداد (جدول ۲). به این ترتیب که میانگین نگرش

احساسی روستاییان در گروه سنی بالاتر، بیشتر است که نشان دهنده قوی تر شدن احساس روستاییان با افزایش سن نسبت به آب می باشد.

۳- مقایسه میانگین سه جزء نگرش دینی روستاییان نسبت به آب از لحاظ ویژگیهای اقتصادی مقایسه میانگین اجزای نگرش دینی روستاییان دارای باغ و گروه بدون باغ نشان می دهد که نگرشهای شناختی و احساسی این دو گروه تفاوت معنی داری ندارند. لیکن نگرش رفتاری آنها در حد $P = 0/05$ تفاوت کاملاً معنی داری را نشان می دهند (جدول ۳) و نگرش رفتاری باغداران نسبت به آب از روستاییان فاقد باغ بیشتر است.

جدول ۳- مقایسه میانگین سه جزء نگرش دینی روستاییان نسبت به آب از لحاظ ویژگیهای اقتصادی

ویژگیهای اقتصادی	شناختی	احساسی	رفتاری
روستاییان دارای باغ ثمردار	۱۳۸/۳۵	۱۵۴/۵۴	۱۶۴/۱۰
روستاییان فاقد باغ ثمردار	۱۳۵/۰۲	۱۳۲/۲۹	۱۳۰/۶۷
Z-value	-۰/۳۴۸	-۱/۶۵۲	-۲/۴۸۲
سطح معنی داری (P) ¹	۰/۸۰۴	۰/۰۹۸	۰/۰۱۳*
روستاییان دارای دام و طیور	۱۳۸/۹۰	۱۱۸/۷۱	۱۳۵/۴۳
روستاییان بدون دام و طیور	۱۳۳/۳۷	۱۶۲/۳۰	۱۳۵/۵۴
Z-value	-۰/۵۷۱	-۴/۴۸۱	-۰/۰۱۱
سطح معنی داری (P) ¹	۰/۵۶۸	۰/۰۰۰۱***	۰/۹۹۱
خانهدار	۱۴۳/۰۲	۱۵۴/۰۷	۱۲۳/۲۳
کشاورز	۱۳۲/۸۹	۱۱۷/۲۱	۱۴۴/۱۱
محصول	۱۲۶	۱۱۳/۴۸	۱۴۷/۲۵
معلم	۱۲۲/۹۶	۱۱۴/۰۸	۱۳۸/۳۸
مشاغل دیگر	۱۳۸/۷۷	۱۵۸/۹۹	۱۳۴/۶۴
χ^2 -value	۲/۰۹۹	۱۷/۹۲۰	۳/۸۸۹
سطح معنی داری (P) ¹	۰/۷۱۸	۰/۰۰۱***	۰/۹۲۲
کمتر از ۲۰	۱۴۰/۷۵	۱۲۶/۱۶	۱۲۸/۲۰
۲۰ تا ۴۰	۱۳۵/۰۳	۱۳۴/۰۶	۱۳۷/۹۷
۴۰ تا ۶۰	۱۶۰/۳۴	۱۹۱/۳۰	۱۲۲/۵۲
۶۰ تا ۸۰	۱۰۵/۵۵	۱۰۲/۰۵	۱۸۴/۸۹
بیشتر از ۸۰ (میلیون ریال)	۱۲۵/۰۸	۱۳۸/۵۰	۱۳۵/۴۸
χ^2 -value	۷/۰۹۳	۱۸/۹۷۹	۹/۳۶۹
سطح معنی داری (P) ¹	۰/۱۳۱	۰/۰۰۱***	۰/۰۵۳

1. Two tailed sig.

معنی دار در سطح ۰/۰۵ *

معنی دار در سطح ۰/۰۱/۰۰۱ ***

همچنین نگرش احساسی روستاییانی که در منزل دام و طیور پرورش می دهند و روستاییانی که دام و طیور پرورش نمی دهند در حد $P = 0/001$ با یکدیگر تفاوت کاملاً معنی داری دارند (جدول ۳). به عبارت دیگر، نگرش احساسی روستاییانی که در منزل دام و طیور پرورش نمی دهند نسبت به آب قویتر است.

مقایسه میانگین اجزای نگرش دینی روستاییان از نظر نوع شغل آنها نیز حاکی از آن است که تنها نگرش احساسی آنها در حد $P = 0/001$ با یکدیگر تفاوت معنی داری دارند. و نگرش شناختی و رفتاری آنها تفاوت معنی داری ندارند (جدول ۳). در واقع میانگین نگرش احساسی زنان خانه دار نسبت به آب از کشاورزان، محصلان، معلمان و صاحبان دیگر مشاغل بیشتر است.

در میان روستاییان با سطوح درآمدی متفاوت نیز تنها نگرش احساسی آنها در حد $P = 0/001$ با یکدیگر تفاوت معنی داری داشته‌اند و نگرش شناختی و رفتاری آنها تفاوت معنی داری را نشان نداد (جدول ۳). همچنین مقایسه نگرش دینی روستاییان از نظر مالکیت زمین زراعی، نوع مالکیت زمین، پرداخت حبابه برای آب کشاورزی تفاوت معنی داری را نشان نداد.

۴- مقایسه میانگین نگرش دینی روستاییان نسبت به آب از لحاظ نوع منبع آب شرب و میزان دسترسی به آب مقایسه میانگین اجزای نگرش دینی روستاییان از نظر منابع تامین آب شرب حاکی است که نگرش رفتاری آنها در حد $P = 0/001$ با یکدیگر تفاوت معنی داری دارند. ولی نگرش شناختی و احساسی آنها تفاوت معنی داری را نشان نمی‌دهد (جدول ۴). توجه به میانگینهای بدست آمده در این رابطه این نکته را نشان می‌دهد که میانگین جزء نگرش رفتاری افرادی که از منابع آب آشامیدنی نظیر آب چاه، قنات، رودخانه و باران استفاده می‌کنند بیشتر از افرادی است که از آب لوله‌کشی یا ترکیبی از آب لوله‌کشی و سایر انواع منابع آب شرب استفاده می‌کنند. مقایسه میانگین اجزای نگرش دینی کشاورزان از نظر میزان دسترسی به آب نشان می‌دهد که تنها جزء نگرش احساسی زارعین در حد $P = 0/05$ با یکدیگر تفاوت معنی داری دارد. ولی نگرش شناختی و رفتاری آنها تفاوت معنی داری را نشان نمی‌دهد (جدول ۴). بنابراین مشاهده می‌شود که میانگین نگرش احساسی زارعینی که کمبود آب دارند از دو گروه دیگر، کمتر است.

جدول ۴- مقایسه میانگین سه جزء نگرش دینی روستاییان نسبت به آب از لحاظ نوع منبع آب و میزان دسترسی

ویژگیهای اقتصادی	شناختی	احساسی	رفتاری
آب لوله‌کشی	۱۳۷/۷۳	۱۳۳/۲۷	۱۲۷/۸۷
چاه و لوله‌کشی	۱۳۸/۵۸	۱۶۴/۲۵	۱۷۵/۹۶
چشمه و لوله‌کشی	۱۰۴/۹۴	۱۵۴/۷۸	۱۴۱/۳۴
منابع دیگر (چاه، قنات، رودخانه)	۱۳۳/۱۱	۱۳۷/۲۶	۱۹۴/۶۱
χ^2 - value	۲/۷۰۵	۳/۰۱۸	۱۶/۴۳۹
سطح معنی داری (P) ¹	۰/۴۳۹	۰/۳۸۹	۰/۰۰۱***
آب کافی	۱۰۹/۵۶	۱۱۲/۹۸	۱۰۶/۹۷
کمبود آب	۱۰۳/۳۲	۹۳/۵۴	۱۰۶/۳۹
آب مازاد	۱۴۴/۹۱	۱۳۰	۱۲۴/۲۳
χ^2 - value	۴/۷۶۳	۶/۱۰۴	۰/۸۵۷
سطح معنی داری (P) ¹	۰/۶۵۲	۰/۰۴۷*	۰/۰۹۲

1. Two tailed sig.

معنی دار در سطح ۰/۰۵ *

معنی دار در سطح ۰/۰۱/۰۰۱ ***

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

در زمینه کمبود آب و بحران ناشی از مصرف روزافزون آن، همانگونه که پیش از این آمد، مشکلات نگرشی و به تبع آن مسایل رفتاری در مرکز توجه برای حل بحران کمبود آب قرار دارند. لذا، در این پژوهش ابعاد نگرشی دینی روستاییان نسبت به آب در دو منطقه کم‌آب و پرآب استان فارس مورد بررسی قرار گرفت. نتایج حاکی از آن بود که نگرش احساسی روستاییان هر دو بخش کم‌آب و پرآب قوی‌تر از نگرش شناختی و رفتاری آنها بود. شناخت روستاییان و تمایل

به رفتار آنها مطابق با ارزشها و تعالیم دینی در رابطه با آب در هر دو منطقه تقریباً مساعد بود. هر چند این تفاوتها در نگرش شناختی، احساسی و رفتاری آنها معنی‌دار نبود. قوی‌تر بودن نگرش احساسی روستاییان حاکی از آن است که در روستاییان نیروی انگیزشی لازم برای تغییر رفتار مطابق با ارزشها و تعالیم دینی وجود دارد که مستلزم تقویت و تحریک به سمت رفتار است.

همچنین یافته‌ها نشان دادند که در نگرش شناختی روستاییان از لحاظ نوع اقلیم، نوع فعالیت، جنسیت، برخورداری از سطح تحصیلات و گروه سنی تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. به عبارت دیگر شناخت دینی روستاییان نسبت به آب و مصرف آن به نوع اقلیم وابسته نیست و بین کشاورزان و غیرکشاورزان، زنان و مردان، روستاییان باسواد و بی‌سواد، سطوح مختلف تحصیلکردگان و گروههای مختلف سنی تقریباً یکسان است.

از لحاظ نگرش احساسی، احساس زنان خانه‌دار روستایی نسبت به آب قویتر از احساس مردان روستایی است. با این وجود تمایل به رفتار مطابق با ارزشها و تعالیم دینی در میان مردان روستایی بیشتر از زنان روستایی است. بنابراین به منظور تغییر نگرش روستاییان نسبت به آب لازم است که در دو بعد احساسی و رفتاری روستاییان از لحاظ ارزشها و تعالیم دینی تغییراتی حاصل گردد؛ بدین ترتیب که نگرش احساسی مردان نسبت به آب قویتر شود ولی تمایل به رفتار متناسب در میان زنان بیشتر شود. زیرا وجود شناخت و احساس قوی و رفتار نسبتاً مناسب، بستر را برای بهبود نگرشها نسبت به آب فراهم می‌آورد و باید از این فرصت بهره گرفت. از آنجا که زنان روستایی تربیت‌کننده نسل آینده هستند، شایسته است که تا حد ممکن در تغییر نگرش آنها برای تربیت نسلی با نگرشی عمیقتر و مناسبتر نسبت به آب با برگزاری کلاسهای آموزشی و نمایش فیلمهای آموزشی مرتبط اقدام گردد.

افراد مسن و بی‌سواد نسبت به روستاییان باسواد و جوانتر روستایی از نگرش احساسی قویتری نسبت به آب برخوردارند، لذا، براحتی می‌توان دریافت که شکاف قابل ملاحظه‌ای میان روستاییان مسن و جوانتر از لحاظ احساسی وجود دارد، که مبین بحرانی است که میان این دو نسل پیرامون آب بروز کرده است. در همین رابطه نتایج «تحلیل آماری مشکلات دینی و فرهنگی روستاییان» که توسط مرکز مطالعات و تحقیقات حوزه نمایندگی ولی فقیه در جهاد کشاورزی در سراسر کشور در سال ۱۳۸۱ منتشر شده است، پیرامون مسائلی نظیر اختلاف در مالکیت زمین، آب، مرتع، حریم چاهها، قناتها، خرید و فروش آبهای موقوفه و مواردی از این قبیل، نتایج مشابهی را در رابطه با مشکلات دینی روستاییان نشان می‌دهد. بنابراین لازم است که نسبت به تقویت نگرش آنها نیز نسبت به آب اقدام شود. به هر حال وجود احساس قوی روستاییان مسن و بی‌سواد نسبت به ارزشها و تعالیم دینی مرتبط با آب، امکان تغییر نگرش رفتاری آنها را نیز مهیا خواهد کرد. از اینرو ضرورت دارد که برای حفظ فرهنگ و ارزشهای مرتبط با آب نزد افراد مسن، در مبادله فرهنگها به ویژه در انتقال ارزشها و اعتقادات مذهبی موجود به نسل جوان تلاش گردد. بنابراین لازم است که در مدارس و یا در کلاسهای آموزشی - ترویجی به افراد مسن بهای بیشتری داده تا جوانان روستایی بتوانند به آنها به عنوان یک الگوی معتبر در روستا رجوع نمایند.

از جنبه احساسی، محصلین و معلمان نیز از جمله گروههایی هستند که در رده پایین جدول جای دارند که نشان از احساس ضعیف آنها نسبت به آب است. بنابراین، آموزشگران مدارس در روستاها که به عنوان الگوی دانش‌آموزان ایفای نقش می‌کنند، از نگرش احساسی ضعیفی نسبت به آب برخوردارند. همچنانکه کاظمی (۱۳۷۶) به این نتیجه دست یافته است که نهادهای آموزش رسمی مانند آموزش و پرورش، علیرغم جنبه‌های مثبت باعث شده‌اند تا افراد از زیست‌بوم خود جدا شوند. بنابراین ضروری است که در نهادهایی نظیر مدارس و حتی مراکز آموزش عالی به ارزشهای دینی و تعالیم مذهبی نسبت به آب بهای بیشتری داده شود. در همین راستا نظام آموزشی (رسمی) باید نقشی دوجانبه در

برنامه‌های آموزشی هم برای دانش‌آموزان و هم برای معلمان ایفا نماید.

نتایج نشان دادند که روستاییانی که دارای باغ ثمردار هستند و به باغداری مشغولند، نگرش رفتاری مساعدتری نسبت به آب دارند، زیرا باغداران برای آبیاری باغ خود، با آب تماس بیشتری دارند، و آب را به عنوان لطف و نعمت الهی می‌پندارند که می‌توانند با کمک آن، باغ را به ثمر برسانند، بنابراین آب برای آنها یک عامل تولید محض محسوب نمی‌شود، و رابطه آنها با آب فراتر از این حد است، که نتیجه آن سعی در رفتار مناسب با آب خواهد بود. بنابراین توصیه می‌شود که برنامه‌های آموزشی و ترویجی در رابطه با مصرف صحیح آب، ارزشها، احکام و تعالیم دینی موجود در دین در مورد آب برای این گروه از روستاییان از طریق رسانه‌هایی همچون تلویزیون و یا رادیو تهیه گردد که به تداوم نگرشهای رفتاری مثبت نسبت به آب کمک نمایند. زیرا دین اسلام تنها در مسایل مربوط به باور، اعتقاد و عقیده حکم نمی‌دهد بلکه در خصوص تمامی جنبه‌های مربوط به زندگی، تصمیم‌گیری می‌کند و به شیوه‌ای منظم آنها را تنظیم می‌نماید. در واقع همه دانشهایی که برای انسان مفید است، جزیی از دانشی است که اسلام، پیروان خود را به فراگیری آنها ترغیب نموده است (ماهاتیر محمد، ۱۳۸۳).

همانطور که در قسمت یافته‌ها آمد، روستاییانی که از منابع آب آشامیدنی نظیر آب چاه، قنات، رودخانه و باران استفاده می‌کنند نسبت به افرادی که از دیگر انواع منابع آب (عمدتاً آب لوله‌کشی) استفاده می‌کنند، تمایل به رفتار متناسب‌تری با ارزشها و تعالیم دینی دارند. به عبارت دیگر، به دلیل راحتی و آسودگی که آب لوله‌کشی برای مردم روستا به همراه دارد، صرفاً آن را به عنوان یک کالای اقتصادی تلقی می‌کنند که به ازای هر مقدار مصرف آن میزان معینی حبابه (آب‌بهاء) پرداخت می‌کنند. بنابراین این حق را برای خود قائل می‌شوند تا هر نوع رفتاری با آب داشته باشند. در صورتی که روستاییانی که با کمبود آب آشامیدنی لوله‌کشی مواجه‌اند و ناچارند که از منابع طبیعی نظیر چشمه، رودخانه و باران، آب لازم را برای شرب خود تهیه کنند، ارتباط عمیقتری با آب پیدا کنند، و در واقع به آب به عنوان نعمتی الهی که از سوی خداوند به طور مستقیم برای آنها نازل می‌شود، می‌نگرند، از این رو برای آب تقدس قائلند. بر همین اساس لازم است که در میان روستاییانی که فقط از آب لوله‌کشی استفاده می‌کنند رفتار مطابق با ارزشها و تعالیم دینی نسبت به آب به نحوی تقویت شود و اینگونه نباشد که به دلیل پرداخت هزینه آب‌بهاء مجاز به مصرف آب و یا رفتار با آن به هر نحو ممکن باشند. بنابراین یکی از توصیه‌های مورد تاکید آن است که در کنار تامین امکانات عمرانی برای روستاها نظیر آب لوله‌کشی، آموزشهای دینی و فرهنگی لازم برای بهبود نگرش روستاییان نیز به عمل آید.

منابع

شاه‌ولی، منصور؛ و کاظمی، موسی. (۱۳۷۸). سیر تحول نظریه‌های حفاظت خاک و رویکرد آنها در قرن بیست و یکم. *فصلنامه روستا و توسعه*، انتشارات مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی جهاد سازندگی، سال سوم، شماره ۲، صص. ۸۵-۶۵.

شاه‌ولی، منصور؛ و کاوری‌زاده، باسّم. (۱۳۷۸). گفتمان پایداری محیط زیست بین پراگماتیسم و دین (اسلام). *مجموعه مقالات اولین همایش اسلام و محیط زیست*، تهران، صص. ۱۲۴-۱۰۱.

شاه‌ولی، منصور؛ و نوری‌پور، شیروان. (۱۳۸۱). رویکردهای دینی در پایداری منابع طبیعی (مراتع). *فصلنامه فرهنگ جهاد*، سال هشتم، شماره دوم، صص. ۱۴۳-۱۱۱.

طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۶۰). *آموزش دین: عقاید - اخلاق - احکام*. به همت سید محمد مهدی آیت‌اللهی، قم: انتشارات اسلامی.

علوی نائینی، سعید. (۱۳۸۱). بحران کمبود آب شیرین در راه است (هشدار سازمان ملل متحد در آستانه سومین نشست جهانی آب در ژاپن). *روزنامه همشهری*، سال یازدهم، شماره ۳۰۰۳، ۲۰ اسفندماه، ص. ۵.

کاظمی، موسی. (۱۳۷۶). *دانش و عملیات بومی حفاظت خاک در حوزه آبخیز رودخانه زهره (شهرستان ممسنی، استان فارس)*، کاربرد روشهای پژوهش کیفی. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز: دانشکده کشاورزی، بخش ترویج و آموزش کشاورزی.

کریمی، یوسف. (۱۳۷۹). *نگرش و تغییر نگرش*. چاپ اول، تهران: موسسه نشر ویرایش.

کشاورز، عباس و صادق زاده، کوروش. (۱۳۷۹). *مدیریت مصرف آب در بخش کشاورزی، برآورد تقاضا برای آینده، بحرانهای خشکسالی، وضعیت موجود، چشم اندازهای آینده و راهکارهایی جهت بهینه سازی مصرف آب*. موسسه تحقیقات فنی و مهندسی کشاورزی.

گزارشی از تحلیل آماری مشکلات دینی و فرهنگی روستاییان. (۱۳۸۱). *فصلنامه فرهنگ جهاد*، سال هفتم، شماره سوم، صص. ۱۹۲-۱۷۷.

محسنی ساروی، محسن. (۱۳۷۴). *جایگاه آبخیزداری در مدیریت منابع آب*. مجموعه مقالات کنفرانس منطقه‌ای مدیریت منابع آب، دانشگاه صنعتی اصفهان: ۸-۶ شهریورماه، صص. ۲۷۱-۲۶۱.

محمد، مهاتیر. (۱۳۸۳). *چالش (دیدگاهها و تفکرات مهاتیر محمد درباره توسعه و تحول)*. ترجمه: سعید علیمیرزایی، تهران: وزارت جهاد کشاورزی، مرکز تحقیقات و بررسی مسایل روستایی، فرزبان.

مشفق، ژیللا. (۱۳۸۱). *بررسی کارکرد کاریکاتور در تغییر نگرش کارشناسان سازمان جهاد کشاورزی شهرستان شیراز نسبت به کشاورزی پایدار*. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز: دانشکده کشاورزی، بخش ترویج و آموزش کشاورزی.

نریمان زمان آبادی، مرتضی. (۱۳۷۲). *آب و خاک از دیدگاه قرآن*. نشر جهاد سازندگی استان اصفهان.

- Anonymous. (2003). The UN world water development report released. Retrieved 23 March 2003 from the world wide web: <http://www.Water2.ens.news.com/ens/mar2003/2002.03.23>.
- Rahman, M. Z.; Mikuni, H., & Rahman, M. M. (1999). Towards sustainable farming development: The attitude of farmers in a selected area of Shimane Prefecture, Japan. *Journal of Sustainable Agriculture*, Vol. 14, N. 4, PP. 19-33.

Religious attitudes of management of behavior towards water:

Case Study: Fars Province

Abstract

Study shows that factors such as population growth, climate change, lack of adequate rainfall, poor distribution, and entering contaminated wastewater into lakes and rivers include the reasons for water shortage crisis in the country. This research's purpose was to evaluate and study religious attitudes towards water and its consumption in the two regions in Fars Province. The results suggest that both regions, religious feeling is strong to the water, and their behavior towards water is roughly proportional to the teachings of religious values. Further analysis showed that there is no difference on cognitive attitudes of villagers towards water, but rural housewives feel stronger to water than the feeling of rural men in terms of emotional attitude.

Keywords: